

Barbara Krysztopa-Czupryńska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Stanisław Konarski w wybranych dziewiętnastowiecznych publikacjach anglojęzycznych

Streszczenie: Przegląd wybranych dziewiętnastowiecznych publikacji anglojęzycznych dowodzi, że ówczesny czytelnik władający językiem angielskim miał możliwość zetknięcia się z nazwiskiem Stanisława Konarskiego wielokrotnie podczas lektury książek czy periodyków, zarówno tych opublikowanych na Wyspach Brytyjskich, jak i po drugiej stronie Atlantyku. Wzmianki dotyczące pijara pojawiały się stosunkowo często. Był on przedstawiany jako postać wybitna, wielce zasłużona dla polskiego oświecenia. Przywołując dokonania Konarskiego zwracano przede wszystkim uwagę na prace reformatorskie w zakresie edukacji oraz na jego osiągnięcia publicystyczne. Z reguły informacje na temat założyciela Collegium Nobilium pozbawione były głębszej analizy jego dokonań. Najwyraźniej na ową głębię nie było zapotrzebowania. Najpełniejsze i najrzetelniejsze informacje na temat Konarskiego czytelnik anglojęzyczny pozyskiwał z prac, które wychodziły spod piór rodaków pijara. Były to zarówno tłumaczenia i przedruki fragmentów dzieł, które wcześniej ukazały się w języku polskim, jak też prace, które oryginalnie ukazały się w języku angielskim.

Słowa kluczowe: Stanisław Konarski, publikacje anglojęzyczne, XIX wiek

Stanisław Konarski, uważany za prekursora polskiego oświecenia, to postać bez wątpienia wybitna. Był człowiekiem o ogromnej ciekawości świata i ludzi, obdarzonym otwartym i chłonnym umysłem, w dodatku osobą niezwykle rzutką i pracowitą. Człowiek wyposażony w takie przymioty, o mocno kształtowanym od wczesnej młodości kręgosłupie moralnym, jest niejako skazany na czynienie rzeczy wielkich. Przypadek Konarskiego nie stanowił wyjątku od reguły. Trudno przecenić jego zasługi zarówno na niwie publicystycznej, jak też w zakresie reformy i organizacji szkolnictwa. Wdzięczność swą wyraził sam król Stanisław August Poniatowski, odznaczając „patriarchę polskich pijarów” medalem z napisem *Sapere auso*. Jego rodacy i ci mu współcześni, i ci żyjący w stuleciu następnym, którym los ojczyzny nie był obojętny, dobrze orientowali się w dokonaniach Konarskiego.

W tym miejscu warto postawić pytania: Co o dokonaniach Konarskiego wiedziała Europa? Czy jakieś informacje o wybitnym pijarze wychodziły poza kontynent europejski? Spróbujemy na nie odpowiedzieć z perspektywy czytelnika anglojęzycznego żyjącego w XIX w.

Szukając odpowiedzi na powyższe pytania analizie poddałam kilkadziesiąt publikacji. Wśród nich były wydawnictwa, które ukazały się na Wyspach Brytyjskich, jak też pozycje wydane w Stanach Zjednoczonych. Niektóre prace, przywołane w niniejszym artykule jako wydawnictwa brytyjskie, były publikowane również w Ameryce i odwrotnie. Nie doprecyzowywałam tego, uznawszy to za kwestię mniej istotną. Celem moim nie było śledzenie historii poszczególnych publikacji, ale ukazanie spektrum informacji dotyczących Konarskiego, do których miał możliwość dotarcia czytelnik anglojęzyczny.

Zacznijmy od wydawnictw encyklopedycznych. W tych z reguły znajdujemy krótkie wzmianki – w postaci zdania bądź tylko jego części – odnoszące się do Konarskiego, zazwyczaj informujące, że był on pisarzem i reformatorem szkolnictwa, niekiedy dodatkowo zawierające daty jego życia. Jednak postaci pijara nie poświęcano osobnych haseł, jego nazwisko pojawiało się tylko w artykułach omawiających polską literaturę bądź historię Polski.

I tak w jednej z najważniejszych anglojęzycznych encyklopedii XIX w. *Chambers's Encyclopaedia*¹ krótka wzmianka na temat Konarskiego pojawiła się w haśle *Polish language and literature*. Poza rocznymi datami życia pijara znalazła się tam informacja, że rysem charakterystycznym polskiego piśmiennictwa w okresie od połowy XVIII w. do końca pierwszego ćwierćwiecza XIX w. była m.in. reforma szkolnictwa rozpoczęta właśnie przez Konarskiego². Te same informacje, wyrażone identycznymi słowami, zostały powtórzone w wydanych na drugiej półkuli *The Columbian Cyclopaedia* oraz *The International Cyclopaedia*³.

Z kolei *Encyclopaedia Americana* w obszernym haśle *Poland*, w części zatytułowanej *Polish literature*, stwierdzała, że Konarski był wybitnym pisarzem wypowiadającym się w kwestiach związanych z polityką oraz edukacją⁴. Natomiast *Encyclopaedia Britannica* zauważała, że Konarski wraz z grupą innych – niewymienionych z nazwiska – pisarzy walczył o czystość języka polskiego skażonego mnóstwem łacińskich wtrętów⁵.

¹ Jej pierwsza edycja ukazała się w latach 1859–1868, potem encyklopedia była wielokrotnie wznawiana.

² *Chambers's Encyclopaedia: A dictionary of universal knowledge for the people*, ed. W. & R. Chambers, London 1868, Vol. 7, s. 645.

³ *The Columbian Cyclopaedia*, Buffalo 1897, Vol. 24; *The International Cyclopaedia: A compendium of human knowledge*, H.T. Peck, S.H. Peabody, Ch.F. Richardson, New York 1899, Vol. 11, s. 861.

⁴ *Encyclopaedia Americana: A popular dictionary of arts, sciences, literature, history, politics and biography, brought down to the present time; Including a copious collection of original articles in American biography; On the basis of the seventh edition of the German Conversations-Lexicon*, ed. F. Lieber, E. Wigglesworth, T.G. Bradford, Philadelphia 1832, Vol. 10, s. 210.

⁵ *The Encyclopaedia Britannica, or dictionary of arts, sciences, and general literature*, Edinburgh 1859, Vol. 18, s. 159.

Wyjątkowo wiele informacji dotyczących Konarskiego przekazywała odbiorcy anglojęzycznemu *Penny Cyclopaedia*. Co prawda w tej publikacji również nie poświęcono naszemu bohaterowi odrębnego biogramu, jednakże w haśle *Slavonians* i podhaśle *Polish language and literature* zainteresowani mogli znaleźć trafną i satysfakcjonującą charakterystykę jego postaci, jak też działalności. Autor artykułu informował, że Konarski urodził się w szlacheckiej rodzinie. Mało precyzyjnie wskazywał, że w wieku 17 lat wstąpił do zakonu pijarów⁶. I dalej już poprawnie omówił pokrótce jego dalszą edukację, odnotowując czteroletni pobyt w Rzymie oraz wyjazd do Paryża. Podkreślał, że po powrocie do kraju Konarski zderzył się ze smutną rzeczywistością, w jakiej pogrążona była jego ojczyzna. Jedną z podstawowych bolączek był brak pełnego zbioru ustawodawstwa polskiego, więc pijar zabrał się z wielką pieczołowitością do pracy. Jej efektem było wydanie wielotomowej publikacji *Volumina Legum*, która obejmowała akty ustawodawcze od czasów Kazimierza Wielkiego po rok 1739⁷. Twórca hasła omawiającego polską literaturę wspominał o sympatii Konarskiego dla Stanisława Leszczyńskiego i związaniu się pijara z jego stronnictwem w okresie interregnum po śmierci Augusta II. Natomiast niezgodnie z rzeczywistością autor ów utrzymywał, że Konarski podążył za Leszczyńskim do Lotaryngii, skąd powrócił w 1738 r.⁸ Niedokładnie również określił lata pełnienia przezeń urzędu prowincjała pijarów w Polsce, gdyż według piszącego był to okres od roku 1742 do 1744⁹. Atoli zgodnie z prawdą wyłożył oddane w tym okresie zasługi zakonnika, tj. reformę szkolnictwa pijarskiego. Z *Penny Cyclopædia* czytelnik dowiadywał się o utworzeniu przez Konarskiego Collegium Nobilium. I choć nazwa tej znacznej instytucji nie padła w tekście, to nie zabrakło zapewnienia, że wykształciła ona wielu światłych obywateli. Odbiorca publikacji uzyskiwał również informację, iż pragnienie pijara poprawy sytuacji w ojczyźnie nie ograniczało się do piętnowania zanieczyszczonego łańciskimi wtrętami języka literackiego oraz publicznego. Konarski odważył się krytykować słabość ustrojową państwa, a szczególnie nieszczęsne *liberum veto*. Ta bezkompromisowa postawa zyskała mu równie wielu przyjaciół co wrogów. Był postacią, wokół której skupiali

⁶ W wieku 17 lat Konarski złożył śluby zakonne, podczas gdy do zakonu wstąpił 2 lata wcześniej. Porzucił wówczas swe świeckie imię Hieronim i przyjął imię zakonne Stanisław od św. Wawrzyńca. J. Michalski, *Konarski Hieronim*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967–1968, t. 13, s. 471; J. Nowak-Dłużewski, *Stanisław Konarski*, Warszawa 1989, s. 25.

⁷ “Resolving therefore to obviate that defect, he collected with great care all the laws of Poland from the time of Casimir the Great to the year 1739, which he published under the title of »Volumina Legum« with a learned preface on the legislation of Poland”. *The Penny Cyclopædia of the society for the diffusion of useful knowledge*, London 1841, Vol. 22, s. 120.

⁸ W rzeczywistości Konarski odbył w latach 1735–1736 podróż do Francji u boku Jerzego Ożarowskiego jako sekretarz poselstwa, które udało się do Ludwika XV szukać pomocy dla Leszczyńskiego. Natomiast w Luneville u Leszczyńskiego spędził trzy miesiące w 1747 roku. J. Michalski, op. cit., s. 472, 474; J. Nowak-Dłużewski, op. cit., s. 38–39, 61.

⁹ Konarski prowincjałem zakonu został w roku 1741, a już w 1742 roku złożył urząd. J. Michalski, dz. cyt., s. 472; J. Nowak-Dłużewski, op. cit., s. 49–50.

się oświeceni patrioci. Na koniec autor artykułu zapewnił, że Konarski był człowiekiem skromnym, całkowicie oddanym swej pracy. Kilkakrotnie odrzucił nominację biskupią, obawiając się, że objęcie tak wysokiej godności odciągnie go od realizowanych celów. Ponadto wskazał swym współpracownikom drogę, którą ci z sukcesami podążali¹⁰.

Informacje dotyczące sławnego pijara czytelnik anglojęzyczny mógł znaleźć w publikacjach zwartych poświęconych literaturze polskiej – albo szerzej słowiańskiej – oraz pracach odnoszących się do historii Polski. Inną grupą publikacji anglojęzycznych, w których można było natknąć się na wzmianki dotyczące Konarskiego, były czasopiśma. Pomiędzy różnego rodzaju artykułami zamieszczanymi w periodykach pojawiały się i takie, których ambicją było zapoznanie czytelników z piśmiennictwem europejskim minionych epok. W artykułach nawiązujących do osiemnastowiecznej literatury czy kultury polskiej nie mogło zabraknąć odniesień do wybitnego prekursora oświeconych. Informacje odnoszące się do Konarskiego pojawiające się w obu wspomnianych powyżej rodzajach publikacji – książkach oraz periodykach – miały podobny ciężar gatunkowy. Często były to jedynie króciutkie napomknięcia, przywołujące nazwisko znakomitego pijara, przypominające o jego zasługach na niwie pisarskiej, ale pojawiały się też notki całkiem obszerne. Zdarzało się, że fragmenty książki były w niezmienionej prawie formie przedrukowywane w periodykach i odwrotnie.

Dobrym przykładem przedrukowywania tych samych treści może być obszerny artykuł niemieckiej pisarki Therese Albertine Luise von Jakob-Robinson pod tytułem *The historical view for the Slavic language in its various dialects: With special reference to theological literature* zamieszczony (anonimowo) w 1834 r. w wydawanym w Stanach Zjednoczonych przez jej męża Edwarda Robinsona periodyku “The Biblical Repository”¹¹. Szesnaście lat później rozszerzony tekst ukazał się pod pseudonimem Talvj w formie książkowej ze zmienionym podtytułem – *With a sketch of their popular poetry*¹². We wstępie z 1834 r. wydawca zapewnił, że artykuł został przygotowany z ogromną starannością, w oparciu o wszelkie dostępne źródła, z których część była osiągalna jedynie dla autora, który miał możliwość pracować nad tematem zagranicą¹³. Robinson podkreślił, że “the information here given is no where else accessible to the English reader”¹⁴.

¹⁰ *The Penny Cyclopædia...*, s. 120.

¹¹ [T.A.L. von Jakob-Robinson], *The historical view or the Slavic language in its various dialects: With special reference to theological literature*, “The Biblical Repository”, ed. E. Robinson, Vol. 4, No. 14 i 15, Andover-New York 1834.

¹² Talvj, *Historical view of the language and literature of the Slavic nations: With a sketch of their popular poetry*, New York 1850.

¹³ Therese von Jakob poślubiła Edwarda Robinsona w roku 1828, ale dopiero dwa lata później porzuciła Europę dla Ameryki. I.E. Voigt, *The life and works of Mrs. Therese Robinson (Talgj)*, [Chicago] 1913, s. 33, 35–36.

¹⁴ [T.A.L. von Jakob-Robinson], op. cit., No. 14, s. 328.

Talvj zamieściła w swojej pracy stosunkowo dużo informacji o Konarskim. Autorka – wzorem Felixa Bentkowskiego, posiłkując się jego *Historią literatury polskiej*¹⁵ – podzieliła literaturę polską na pięć okresów, ostatni określiła mianem: *From Stephen Konarski, A.D. 1760, to the present time*. Dziś z tą periodyzacją nie zgodzimy się i przesuniemy cezurę o dwie dekady wstecz, przy czym nie jest to szczególnie istotne dla naszych rozważań. Może nas razić błędnie podane imię pijara, ale i tego potknięcia nie należy demonizować – dalej w tekście pojawia się również poprawne imię Stanisław. Warto natomiast zwrócić uwagę na wyeksponowanie postaci Konarskiego i docenienie jego znaczenia dla polskiego piśmiennictwa oświeceniowego. Autorka przybliżyła czytelnikowi anglojęzycznemu postać pijara, kreśląc jego krótki biogram niepozabawiony jednak niedokładności¹⁶. Pisząc o zasługach Konarskiego, Talvj uwypukliła jego dokonania na polu edukacji, wskazując, że był założycielem szeregu szkół w Warszawie, Wilnie oraz we Lwowie, które w zasadniczy sposób różniły się od placówek prowadzonych przez jezuitów. Podkreśliła, że zwycięstwo szkolnictwa pijarskiego nad nauczaniem jezuickim możliwe było właśnie dzięki talentom i wytrwałości Konarskiego, którego roli na tej niwie nie sposób przecenić. Autorka odnotowała również ogromne zaangażowanie pijara w uzdrowienie moralne społeczeństwa Rzeczypospolitej. Nadmieniła – co prawda w przypisie – że był pierwszym, który miał odwagę krytykować otwarcie *liberum veto*. Odnosząc się do spuścizny literackiej i publicystycznej Konarskiego, zaznaczyła, iż spod jego pióra wychodziły zarówno wiersze, jak i sztuki, jednakże największy ciężar gatunkowy miały prace dotyczące edukacji oraz życia politycznego. Wyliczyła (niestety, mało precyzyjnie), że spośród 28 wydanych dzieł znamienitego pijara połowa została napisana po polsku. Talvj stwierdziła, że szczęśliwym zrzędzeniem losu w otoczeniu Konarskiego znalazło się wiele świątłych i otwartej osób, które podobnie postrzegały rzeczywistość i sekundowały jego działalności. Niemiecka pisarka wskazała najbardziej znaczące postaci z tego grona, tj.: Stanisława Augusta Poniatowskiego, Stanisława Leszczyńskiego oraz Józefa Andrzeja Załuskiego¹⁷.

Odminną sytuację obserwujemy w przypadku książki Jamesa Fletchera *The history of Poland* wydanej w Londynie¹⁸, z której informacje – często w postaci dosłownie brzmiących zdań – zostały wykorzystane w anonimowym artykule *History and present condition of Poland* zamieszczonym w „The American Quarterly Register”. Autor arty-

¹⁵ F. Bentkowski, *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, Warszawa-Wilno 1814, t. 1, s. 162–176.

¹⁶ Pojawiły się nieścisłości, o których wspominałam już wcześniej, mianowicie: miał wstąpić do zakonu pijarów w wieku lat 17, wyruszyć za Leszczyńskim do Lotaryngii, ponadto według autorki w 1747 roku udał się po raz trzeci do Francji, skąd wrócił po trzech latach. Faktycznie wyjechał w marcu 1747 r. zaś powrócił do kraju w maju 1748 r. Zob. J. Nowak-Dłużewski, op. cit., s. 60–62.

¹⁷ [T.A.L. von Jakob-Robinson], dz. cyt., No. 15, s. 495–496, 503–504; por. Talvj, op. cit., s. 254, 264–265.

¹⁸ J. Fletcher, *The history of Poland, from the earliest period to the present time*, London 1831 [wyd. 2].

kułu w notce bibliograficznej przyznał, że korzystał m.in. z pracy Anglika, którą ocenił jako porywającą i bardzo przychylną Polakom¹⁹.

Według Fletchera Konarski oraz biskup kijowski Załuski, którzy podążyli za Leszczyńskim do Francji, zarazili się tam "an ardent enthusiasm for studious pursuits"²⁰ i zapragnęli przeszczepienia go na grunt polski. To oni podnieśli z upadku literaturę narodową. Bezdyskusyjną i ogromną zasługą Załuskiego było utworzenie wspianej biblioteki i udostępnienie jej zbiorów społeczeństwu. Natomiast w odniesieniu do osoby Konarskiego Fletcher wyeksponował założenie przezeń Collegium Nobilium, przy czym błędnie przypisał mu uczynienie tego własnym sumptem. Ponadto zaakcentował charakterystyczne pijara, silne pragnienie poprawiania zastanej rzeczywistości, co przejawiało się w całej jego publicystyce. Zwrócił uwagę na wprowadzenie przez Konarskiego do programu nauczania przedstawię teatralnych. Wyraził ponadto przekonanie, iż to głównie jemu szkolnictwo Rzeczypospolitej zawdzięczało przezwyciężanie przestarzałych metod i treści nauczania praktykowanych przez jezuitów. Anglik utrzymywał, że Konarski był ojcem oświeceniowych reform przeprowadzonych w państwie polsko-litewskim w zakresie literatury oraz w sferze polityki²¹.

Ukazujące się w publikacjach anglojęzycznych krótkie wzmianki na temat Konarskiego, z reguły w zwięzły sposób odnotowywały albo jego zasługi pisarskie, albo jego prace reformatorskie w zakresie edukacji²². Angielski pisarz George Burnett²³, który 10 miesięcy (na przełomie lat 1804 i 1805) spędził nad Wisłą u boku ordynata Stanisława Kostki Zamoyskiego, napisał książkę pt. *View of the present state of Poland*²⁴. Była to publikacja interesująca na brytyjskim rynku księgarskim owego czasu, bowiem w całości poświęcona była Polsce i jej mieszkańcom. Ukazała się pod koniec roku 1807, a więc

¹⁹ *History and present condition of Poland*, "The American Quarterly Register", Vol. 4, No. 2, Nov. 1831, ed. B.B. Edwards, Boston 1832, s. 111. Na marginesie warto dodać, iż Fletcher napisał *The history of Poland* jako bardzo młody człowiek. Niestety, dobrze zapowiadającą się karierę literacką zakończył w wieku 22 lat popełniając samobójstwo. „The Spectator”, No. 189, 11 II 1832, s. 129.

²⁰ J. Fletcher, op. cit., s. 202; por. *History and present...*, s. 106.

²¹ J. Fletcher, op. cit., s. 202–203, 295, 347; por. *History and present...*, s. 106.

²² "[...] must first mention some of those who have laboured in the less brilliant career of prose. At the head of those is Konarski". "The Foreign Monthly Review and Continental Literary Journal", London 1839, Vol. 1, No. 2, s. 210. W "The Foreign Quarterly Review" [Vol. 30, No. 60, London 1843, s. 527] zamieszczono zestawienie najważniejszych postaci dla polskiego piśmiennictwa. Wśród nich znalazło się nazwisko Konarskiego, obok którego poprawnie podano rok urodzenia (1700), natomiast błędnie zapisano datę śmierci, przesuwając ją o ponad miesiąc (8 IX 1773). Przy nazwisku znalazło się też krótkie wyjaśnienie zasług: "Polish legislation. Organized the public schools".

²³ Żył w latach 1776–1811, z wykształcenia był lekarzem. T. C[oo]per, Burnett George, w: *Dictionary of National Biography*, ed. L. Stephen, New York-London 1886, Vol. 7, s. 411; K. Ajewski, *Ordynat Stanisław Kostka Zamoyski oczami Anglika widziany*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne”, 2005, Nr 1–2, s. 7–8.

²⁴ G. Burnett, *View of the present state of Poland*, London 1807. Trudno określić charakter pobytu Burnetta w majątku Zamoyskiego. Informacji, którą podaje *Dictionary of National Biography*, jakoby Burnett był nauczycielem dzieci ordynata, sam zainteresowany nie potwierdził w przedmowie do swej książki, gdzie wyluszczył powody jej napisania oraz wspominał o znajomości z Zamoyskim.

w szczególnym momencie – nazwa kraju zamieszczona w tytule nie funkcjonowała na mapie Europy, ale właśnie pojawiła się na niej namiastka państwa polskiego – Księstwo Warszawskie. W rozdziale poświęconym edukacji Burnett nie mógł nie wspomnieć pijara, jednak uczynił to dość ogólnie. Stwierdził, iż zepsucie obyczajów, spowodowane niewłaściwym systemem edukacji, zmusiło do działania Konarskiego, który powołał do życia kolegium dla młodzieży szlacheckiej w Warszawie (nazwa Collegium Nobilium nie padła). Zaznaczył, iż szkoła kształciła wszechstronnie, obowiązywał w niej odmienny model nauczania od obowiązującego do tego momentu w Polsce. Mało precyzyjnie Burnett stwierdził, że miało to miejsce w połowie XVIII stulecia²⁵.

Angielski pisarz, ekonomista, dyplomata sir John Bowring w książce *Wybór poezji Polaków. Specimens of the Polish Poets*²⁶, uznał Konarskiego za uzdrowiciela polskiej literatury, za człowieka, który przywrócił jej właściwe oblicze. Jednocześnie podkreślał, że pijarowi udało się to nie tylko dzięki jego wyjątkowemu dorobkowi pisarskiemu, ale też poprzez wspieranie i rozwój oświaty, a co za tym idzie przygotowanie intelektualne młodego pokolenia²⁷.

Koniecznym należy też wspomnieć o wydanej w Stanach Zjednoczonych książce amerykańskiej poetki i pisarki Anne Charlotte Lynch Botta zatytułowanej *Hand-book of universal literature*²⁸. Co prawda Konarskiemu nie poświęcono tu zbyt wiele miejsca, jednakże była to pozycja bardzo popularna i w wielu amerykańskich szkołach wykorzystywana jako podręcznik²⁹. O dokonaniach pijara wspomniano w rozdziale poświęconym literaturom słowiańskim. Pojawiły tam lata życia Konarskiego oraz informacja, że był pisarzem skoncentrowanym na kwestiach politycznych i na edukacji oraz że bardzo mocno zaangażował się w intelektualną naprawę swej ojczyzny³⁰.

W końcu XIX w. w Ameryce ukazała się publikacja *Report of the Commissioner of Education for the year 1894–95*. W podrozdziale *Higher education in Poland during in her independence*, którego zakres tematyczny obejmował nie tylko uniwersytety, ale też szkoły średnie, stwierdzono, iż reforma systemu nauczania oraz oczyszczenie polskiego

²⁵ G. Burnett, dz. cyt., s. 302–303.

²⁶ J. Bowring, *Wybór poezji Polaków. Specimens of the Polish Poets; with notes and observations on the literature of Poland*, London 1827. Bowring także korzystał z periodyzacji zaproponowanej przez Bentkowskiego i o ceszurach czwartego okresu w literaturze polskiej pisał: “From thence [od 1622 r. – B.K.C.] to the formation and improvement of the national literary taste under Stanislaus Konarski in 1760”, ibidem, s. 25–26.

²⁷ “Stanislaus Konarski must be deemed the regenerator of the literature of his country. Not only by his own elaborate writings but by his great exertions in the promotion of education, he gave a new impulse to improvement, and established a renovating aera in the intellectual cultivation of Poland”, ibidem, s. 33.

²⁸ A.C.L. Botta, *Hand-book of universal literature, from the best and latest authorities*, Boston 1869.

²⁹ Botta Vincenzo, w: *Appleton's Cyclopaedia of American Biography*, ed. J.G. Wilson. J. Fiske, New York 1887, Vol. 1, s. 325. Książka Botta ukazała się w 1860 roku, a 11 lat później miała już dziesięć wydań.

³⁰ A.C.L. Botta, op. cit., s. 378.

języka z licznych makaronizmów to zasługa pijara Stanisława Konarskiego. Dzięki niemu polska literatura otrzymała bodziec, umożliwiając jej dalszy rozwój³¹.

Nazwisko Konarskiego pojawiało się też w pracach, które były tłumaczone na język angielski z innych języków. Warto w tym miejscu wskazać poczytne i popularne w owym czasie wspomnienia francuskiego dyplomaty Louisa Antoine'a Fauveleta de Bourrienne opowiadające o jego przyjaźni z Napoleonem Bonaparte³². Francuz opierając się na pamiętnikach Michała Kleofasa Ogińskiego³³ przywołał w swej pracy nazwisko księdza Stanisława. Jest to co prawda jedno zdanie, ale jednoznacznie podkreślające rolę pijara jako modernizatora szkolnictwa polskiego oraz jego zasługi pisarskie³⁴. Pamiętnikami Ogińskiego podpierał się także w swym dziele dotyczącym historii XVIII i XIX wieku niemiecki historyk Friedrich Christoph Schlosser³⁵. Praca ta została przetłumaczona na język angielski i tu także pojawiła się postać Konarskiego (choć tylko w przypisie) – podkreślono jego dokonania organizacyjne oraz reformatorskie na polu edukacji³⁶. W periodykach również można było znaleźć tłumaczenia fragmentów publikacji obcojęzycznych, w których występował nasz bohater. Przykładowo artykuł *Polish language and literature* zamieszczony w tygodniku "Virginia Literary Museum and Journal of Belles Lettres, Arts, etc" napisany w oparciu o niemiecki *Conversations-Lexikon mit vorzüglicher Rücksicht auf die gegenwärtigen Zeiten*³⁷ utrzymywał, że "Konarski is meritorious as a political writer"³⁸. Czytelnik władający językiem angielskim miał także do dyspozycji publikacje oferujące przeglądy prasy zagranicznej, do takich należał m.in. *American Eclectic*. W jednym z tomów znalazł się artykuł Henryka Kałusowskiego *The Slavi and their literature. Polish literature*. Konarski został tu przywołany jako szermierz walki o czystość języka polskiego. Autor wspomniał, że pijar opublikował dzieło (nie podał jego tytułu), które ów bój zwieńczyło. W artykule znalazła się też konstatacja, że Polak wyprzedzał epokę, w której przyszło mu żyć³⁹.

³¹ *Report of the Commissioner of Education for the year 1894–95*, Washington 1896, Vol. 1, s. 740.

³² M. de Bourrienne, *Memoirs of Napoleon Bonaparte*, London 1836, Vol. 1–4.

³³ [M. K. Ogiński], *Mémoires de Michel Oginski sur la Pologne et les Polonais, depuis 1788 jusqu'à la fin de 1815*, éd. L.J.B. Chodźko, Paris-Genève 1826–1827, 4 vol.

³⁴ "Konarski organized »les écoles pies« reformed the methods of instruction, and published several useful works". M. de Bourrienne, op. cit., Vol. 3, s. 231.

³⁵ F.Ch. Schlosser, *Geschichte des 18. Jahrhunderts und des 19. bis zum Sturz des französischen Kaiserreichs*, Heidelberg 1823, Bd. 1–2.

³⁶ "At that period Konarski organized schools for the poor, and improved the methods of instruction". F.Ch. Schlosser, *History of the eighteenth century and of the nineteenth till the overthrow of the French Empire: With the particular reference to mental cultivation and progress*, London 1845, Vol. 6, s. 206.

³⁷ Do roku 1830, w którym ukazał wspomniany artykuł, *Conversations-Lexikon* miał siedem wydań. Wydawnictwo to cieszyło się dużą popularnością. Było traktowane jako źródło rzetelnej wiedzy i wielu autorów chętnie je wykorzystywało w swoich publikacjach. Por. przypis czwarty.

³⁸ "Virginia Literary Museum and Journal of Belles Lettres, Arts, etc", Vol. 1, No. 43, 7 IV 1830, s. 676.

³⁹ "Stanislaus Konarski, a man in advance of the age in which he lived, published a work that completed the revolution in this respect". H. Kałusowski, *The Slavi and their literature. Polish literature*, "The American

Najwięcej i najrzetelniejszych informacji na temat osoby Konarskiego czytelnik anglojęzyczny pozyskiwał z prac, które wychodziły spod piór rodaków pijara. Były to zarówno tłumaczenia i przedruki fragmentów dzieł, które wcześniej ukazały się w języku polskim, jak też prace, które oryginalnie ukazały się w języku angielskim.

Na początek warto wspomnieć o pracy, która co prawda nie przynosiła czytelnikowi anglojęzycznemu zbyt wielu informacji o Konarskim, jednakże była niezwykle istotna, gdyż uznawana jest za „pierwszą w języku angielskim syntezę dziejów kultury i literatury polskiej i słowiańskiej”⁴⁰. Chodzi mianowicie o książkę Krystyna Lacha Szyrmy⁴¹ zatytułowaną *Letters, literary and political, on Poland*⁴². Dzieło to zostało bardzo pozytywnie odebrane przez literatów brytyjskich zainteresowanych problematyką polską⁴³. Lach Szyrma – przywołując zasługi Konarskiego – określił przede wszystkim jego rolę jako organizatora i reformatora szkolnictwa, zaznaczając przy tym, że swoją działalnością na tym polu zasłużył na wdzięczność kolejnych pokoleń swoich rodaków⁴⁴.

Wiele informacji dla czytelnika anglojęzycznego przyniósł obszerny artykuł Stanisława Egberta Koźmiana⁴⁵ zamieszczony w „The Athenaeum” w 1838 r. Autor zapewnił na wstępie, że Konarski z wielką przykrością patrzył na intelektualne ciemności, w których pograżała się jego ojczyzna, a zwłaszcza na zanieczyszczony łańciskimi wtrętami język polski oraz wypaczony przez szlachtę ustrój. Po odebraniu edukacji w Polsce i po odbyciu podróży zagranicznych Konarski z energią zabrał się za reformę zakonu pijarów, którego był członkiem. Zmodernizował pozostający pod wpływem jezuitów system nauczania. Wprowadził na poczesne miejsce filozofię, matematykę oraz nauki przyrodnicze. Według Koźmiana pierwszą liczącą się pracą Konarskiego była wydana w 1741 r. książka dotycząca „the correction of defects in oratory”⁴⁶, w której autor zwrócił uwagę na konieczność pielęgnowania języka polskiego i przywrócenia jego dawnego piękna

---

Eclectic: Or, selections from the periodical literature of all foreign countries”, Vol. 3, No. 9, New York-Boston-London 1842, s. 563.

⁴⁰ W. Chojnacki, W. Zajewski, *Lach Szyrma Krystyn*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1971, t. 16, s. 390.

⁴¹ Krystyn Lach Szyrma (1790–1866) był filozofem, tłumaczem, pisarzem i publicystą. Wziął czynny udział w powstaniu listopadowym, po upadku którego osiadł w Wielkiej Brytanii. Publikował swe teksty na łamach różnych brytyjskich czasopism. Przetłumaczył m.in. z języka polskiego na angielski kilka utworów, które znalazły się we wspomnianej wcześniej pracy Bowringa *Specimens of the Polish Poets*. W. Chojnacki, W. Zajewski, op. cit., s. 390–392.

⁴² [K. Lach Szyrma], *Letters, literary and political, on Poland: Comprising observations on Russia and other Slavonian nations and tribes*, Edinburgh 1823.

⁴³ W. Chojnacki, W. Zajewski, op. cit., s. 390.

⁴⁴ [K. Lach Szyrma], op. cit., s. 135.

⁴⁵ Stanisław E. Koźmian (1811–1885) był poetą i tłumaczem utworów Williama Szekspira. Uczestniczył w powstaniu listopadowym, po upadku którego udał się na emigrację, gdzie spędził niemal dwie dekady, z czego znaczną część na Wyspach Brytyjskich. W końcu lat czterdziestych osiadł w Poznaniu. Zob. S. Kieniewicz, *Koźmian Stanisław Egbert*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, t. 15, s. 59–60.

⁴⁶ S. Koźmian, *Literature of the nineteenth century. Poland*, „The Athenaeum”, No. 559, London 14 VII 1838, s. 492.

oraz czystości. W artykule nazwa dzieła nie padła, ale chodzi naturalnie o *De emendandis eloquentiae vitiis* (*O poprawie wad wymowy*) wydane w Warszawie⁴⁷. Kolejne ważne dzieło, które Koźmian uznał za stosowne przywołać, odnosiło się do zasad ustrojowych, a konkretnie do ciała ustawodawczego Rzeczypospolitej, czyli sejmu. W tym wypadku również nie pojawił się w artykule tytuł pracy, jednak możemy wywnioskować, że chodziło o czterotomowy traktat polityczny *O skutecznym rad sposobie*⁴⁸. Dalej Koźmian przekonywał angielskiego czytelnika, że Konarski przygotowawszy w kraju grunt dwiema powyższymi publikacjami zabrał się za kolejne niezwykle ważne przedsięwzięcie wydawnicze, mianowicie ośmiotomowy zbiór prawa polskiego⁴⁹. Była to informacja nieścisła. Koźmian cały trud pracy nad *Volumina Legum*⁵⁰, bo o tej publikacji mowa, przypisał Konarskiemu, zupełnie pomijając udział najmłodszego z braci Załuskich, Józefa Andrzeja. Co prawda zasadniczy trud kwereńdy oraz główny ciężar prac redakcyjnych istotnie przyjął na siebie pijar, jednakże jeśli chodzi o narodziny pomysłu, rozwiązania koncepcyjne, gromadzenie materiałów, finansowe wsparcie projektu nie można tu pominąć zaangażowania Załuskiego, co zresztą sam Konarski przyznawał. Przypisywanie ośmiu tomów naszemu bohaterowi również jest pewnym nadużyciem. Istotnie tyle ich ukazało się do roku 1838, jednakże dwa ostatnie wyszły prawie dekadę po jego śmierci. Wydaje się, że Konarskiemu należy przypisać w całości dwa pierwsze tomy, podczas gdy przygotowywanie kolejnych spadło na barki innych księży pijarów, nad pracą których Konarski sprawował pieczę. Wreszcie całkowicie błędnie Koźmian przedstawił chronologię dokonań publicystycznych pijara. Sześć pierwszych tomów *Volumina Legum* wydano w latach 1732–1739, a zatem pojawiły się wcześniej niż *De emendandis eloquentiae vitiis* oraz *O skutecznym rad sposobie*, które rzekomo miały przetrzeć szlak polskiemu zbiorowi prawa⁵¹.

W dalszej części artykułu Koźmian stwierdził, iż podjęcie przez Konarskiego tego rodzaju działań w kraju zdominowanym przez jezuitów wymagało nie lada odwagi, stąd został on przez króla odznaczony medalem *Sapere auso*. Atoli nie były to jedyne zasługi pijara. Cały swój majątek oraz pensję otrzymaną od Ludwika XV przeznaczył on na tłumaczenia najwartościowszych dzieł francuskich oraz na wysyłanie na zagraniczne

⁴⁷ S. Konarski, *De emendandis eloquentiae vitiis liber I*, Warszawa (1741).

⁴⁸ Idem, *O skutecznym rad sposobie albo o utrzymaniu ordynaryjnych sejmów*, Warszawa 1760–1763, t. 1–4.

⁴⁹ W tym miejscu Koźmian podzielił się z czytelnikiem angielskim swoim zdaniem na temat ustawodawstwa Rzeczypospolitej szlacheckiej, które – oględnie mówiąc – w jego ocenie nie wypadło najlepiej: “the numerous and anomalous customs, and acts of the diets, and the whole of that absurd and heterogeneous mass, scarcely worthy the name of a national code”. S. Koźmian, op. cit., No. 559, s. 492.

⁵⁰ *Volumina legum: leges, statuta, constitutiones et privilegia Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae omniumque provinciarum annexarum, a Comitibus Visliciae anno 1347 celebratis usque ad ultima regni comitia*, Warszawa 1732–1739, t. 1–6.

⁵¹ *Volumina Constitutionum*, red. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 1996, t. 1: 1493–1549, vol. 1: 1493–1526, s. 10–12.

wojaże najbardziej obiecujących i utalentowanych młodych ludzi. Takie działania szybko przyniosły pożądane rezultaty. Koźmian zwrócił ponadto uwagę na docenienie przez Konarskiego wartości dydaktycznej sztuk teatralnych, które zostały wprowadzone do kanonu nauczania w Collegium Nobilium⁵².

W roku 1840 w "The Foreign Quarterly Review" ukazał się artykuł *Polish literature*⁵³, który zgodnie ze wskazówkami bibliograficznymi autora powstał m.in. w oparciu o wspomnianą już *Historię literatury polskiej* Bentkowskiego. Wydaje się jednak, że autor *Polish literature* w znacznym stopniu korzystał z dwa lata wcześniej opublikowanego artykułu Koźmiana. W tekście zamieszczonym w "The Foreign Quarterly Review" Konarski został przedstawiony jako człowiek niezwyklej inteligencji oraz niespożytej energii. Autor artykułu stwierdził, że jego bezpardonowa walka wydana obowiązującemu wówczas systemowi edukacji podporządkowanemu jezuitom, zakończyła się reformą szkolnictwa i zwycięstwem pijarów. Pomijane w modelu nauczania forsowanym przez jezuitów nauki takie jak: historia, polityka, filozofia przyrody, matematyka dzięki Konarskiemu zajęły należne im miejsce w procesie kształcenia młodzieży. Wielkość i odwaga pijara przejawily się również w tym, iż ośmielił się on zaatakować *liberum veto*, czym ściągnął na siebie niechęć rzesz szlacheckich. Atoli praca jego została doceniona i nagrodzona przez króla Polski, który odznaczył go medalem z wypisaną dewizą: *Sapere auso*. W artykule odnotowano trud wydawniczy Konarskiego i opracowanie przezeń 8 tomów zbioru konstytucji i praw sejmowych. Podkreślono, że nie dbał on o dobra materialne, gdyż swój majątek oraz pensję otrzymaną od Ludwika XV przeznaczył na tłumaczenia najlepszych utworów obcojęzycznych oraz wysyłanie uzdolnionej młodzieży do szkół zagranicznych. Uwypuklono wreszcie rolę, jaką Konarski przeznaczył dla sztuk teatralnych w procesie nauczania, podkreślając, że w odróżnieniu od przedstawień okolicznościowych wystawianych w szkołach prowadzonych przez jezuitów, w placówkach zreformowanych przez pijara stały się one integralnym elementem procesu nauczania⁵⁴.

Osoba Konarskiego pojawiła się w książkach polistopadowego emigranta hrabiego Waleriana Krasińskiego, który osiadł w Wielkiej Brytanii i tu publikował swoje prace⁵⁵. W książce *The Polish question and Pan Slavism* Krasiński podkreślał przede wszystkim zasługi Konarskiego położone na polu edukacji. Zwracał uwagę na jego działania zmierzające do zmiany nieefektywnego nauczania propagowanego przez jezuitów. Utrzymywał, iż Konarski własnym sumptem założył Collegium Nobilium. Wskazywał na stanow-

⁵² S. Koźmian, op. cit., No. 559, s. 492 i No. 561, London 28 VII 1838, s. 533.

⁵³ *Polish literature*, "The Foreign Quarterly Review", Vol. 25, No. 49, London 1840, s. 159–187. Tekst ten został przedrukowany również w amerykańskiej edycji periodyku: "The Foreign Quarterly Review", Vol. 25, No. 49, April 1840, American Edition, New York 1840.

⁵⁴ *Polish literature*, London 1840, s. 173–174, 180; *Polish literature*, New York 1840, s. 92, 96.

⁵⁵ Walerian Skorobohaty Krasiński (1795–1855) był historykiem reformacji, działaczem politycznym, publicystą, tłumaczem. Zmarł w Edynburgu. M. Paszkiewicz, *Krasiński Walerian Skorobohaty*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, s. 193–195.

czość i konsekwencję pijara w zmaganiach o przywrócenie piękna i czystości polskiego języka literackiego. Przekonywał, że reforma szkolnictwa podjęta przez zakon pijarów, której głównym motorem był właśnie Konarski, w sposób zasadniczy wpłynęła na poprawę stanu nauczania oraz poziom literatury w Polsce⁵⁶. W innej pracy zatytułowanej *Sketch of the religious history of the Slavonic nations* Krasieński wyjaśniał, że istotną zasadą systemu edukacji wdrażanego przez Konarskiego była dbałość o rozwój intelektualny uczniów, co było zasadniczą różnicą w stosunku do nauczania w szkołach jezuickich, gdzie właśnie intelekt młodzieży próbowano ograniczać⁵⁷. Krasieński podkreślał, że reformatorskie dążenia pijara wykraczały poza sferę edukacji. Wskazywał, iż Konarski głośno piętnował wady ustroju Rzeczypospolitej oraz nieład panujący w kraju, ponadto wraz ze swym współbratem z zakonu, Jordanem, przeprowadził reformę własnej kongregacji⁵⁸.

Pełniejszy życiorys oraz kompletniejszy opis dokonań Konarskiego czytelnik angielskojęzyczny mógł znaleźć w wydanej po drugiej stronie Atlantyku pracy innego polskiego emigranta, weterana powstania listopadowego Pawła Sobolewskiego (Paula Soboleskiego)⁵⁹. W książce zatytułowanej *Poets and poetry of Poland* wśród 60 biogramów poetów znalazło się również miejsce dla naszego bohatera⁶⁰. Konarski rzeczywiście parał się także poezją, atoli umieszczenie go w gronie najwybitniejszych polskich poetów może wydawać się sporym nadużyciem. Sobolewski wyjaśnił, dlaczego uznał za zasadne opublikowanie w swej pracy sylwetki Konarskiego: "Although not a poet was a man of eminent literary talents, and having created a new epoch in Polish literature deserves an honored place here"⁶¹. Dalej z całą stanowczością przekonywał, że to Konarski odmienił oblicze systemu nauczania w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej, że to jego wszechstronny i otwarty umysł potrafił dostrzec ciasnotę i zacofanie modelu edukacji panującego w kraju. Według Sobolewskiego zasługą pijara była zmiana sposobu myślenia młodzieży polskiej, a w konsekwencji skierowanie jej na drogę wiodącą do moralnego uzdrowienia narodu. Jako najważniejsze prace Konarskiego Sobolewski wskazał *De emendandis eloquentiae vitiis* oraz *Volumina Legum*. Wyjaśnił, że pierwsza traktuje o popełnianych błędach w sztuce oratorskiej oraz języku pisanym. Podkreślił, iż jedną z zalet rozprawy jest sposób egzemplifikacji owych błędów, bowiem autor – wykazując się dużym dystansem do siebie i swojej twórczości – nierzadko odwoływał się do swych wcześniejszych prac,

⁵⁶ V. Krasinski, *The Polish question and Panslavism*, London 1855, s. 65.

⁵⁷ Idem, *Sketch of the religious history of the Slavonic nations*, Edinburgh 1851, s. 239.

⁵⁸ Idem, *The Polish question...*, s. 65.

⁵⁹ Paweł Sobolewski (1816–1884) był działaczem polonijnym, poetą, wydawcą. Zmarł w Chicago. Zob.: S.S. Sokol, S.F. Mrotek Kissane, A.L. Abramowicz, *The Polish biographical dictionary: Profiles of nearly 900 Poles who have made lasting contributions to world civilization*, Wauconda 1992, s. 379; B. Klimaszewski, *Sobolewski Paweł*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa-Kraków 1999–2000, t. 39, s. 589–590.

⁶⁰ P. Soboleski, *Poets and poetry of Poland: A collection of Polish verse, Including a short account of the history of Polish poetry, with sixty biographical sketches of Poland's poets and specimens of their composition*, Chicago 1881.

⁶¹ Ibidem, s. 88.

w których wskazywał potknięcia. Natomiast *Volumina Legum*, według Sobolewskiego, było dziełem tak wartościowym i cennym dla społeczeństwa, tak potrzebnym, że w zasadzie praca nad nim wystarczyła, aby nazwisko Konarskiego utrwalić dla potomnych⁶². Kolejną rozprawą, którą Sobolewski uznał za konieczne przedstawić amerykańskiemu czytelnikowi, była *Art of correct thinking, without which there cannot be correct speaking*⁶³. Wyjaśniał, że w pracy tej Konarski: "straightens out the mind of the Polish youth by numerous and well-selected examples, adducing also specimens of beautiful and perfect oratory"⁶⁴. Sobolewski uważał, że niezaprzeczalną wartością dzieła był fakt, iż wychodziło ono naprzeciw zapotrzebowaniu społecznemu, zawierało treści bardzo wówczas aktualne i potrzebne. Pracą pijara, która – według autora *Poets and poetry of Poland* – przynosiła chlubę polskiemu narodowi, był traktat polityczny *Of successful way and manner of advising*⁶⁵. Przez pryzmat tego dzieła najlepiej widać oddanie Konarskiego dla kraju, troskę o los ojczyzny i dobro współobywateli. Sobolewski podkreślił, iż pisząc traktat kierowany do ludzi niewyrobionych politycznie, przesiąkniętych pewnymi fałszywymi przekonaniem i uprzedzeniami, Konarski musiał użyć całego wachlarza środków, by przezwyciężyć te ograniczenia i by stał się on zrozumiały dla wszystkich. Ostatnią publikacją, o której Sobolewski uznał za konieczne wspomnieć nieco szerzej, była *Of religion, of honest people, and against the doctrines of Deism*⁶⁶. W tej książce – wyjaśniał – Konarski z całą mocą przekonywał, że aby wysiłek człowieka przynosił dobre efekty, musi być poparty głębokimi przekonaniem religijnymi⁶⁷.

Sobolewski zapewniał czytelnika, że cała twórczość Konarskiego świadczy o jego geniuszu. Dogłębna znajomość poruszanej tematyki, znakomite jej przedstawienie w publikowanych pracach, rażąca siła argumentacji zapewniły Konarskiemu poczesne miejsce w panteonie polskich pisarzy⁶⁸.

Autor *Poets and poetry of Poland* przekonywał czytelnika, iż zasługi Konarskiego nie ograniczały się wyłącznie do osiągnięć pisarskich. Ważnym dokonaniem pijara było powołanie do życia Collegium Nobilium, przy czym Sobolewski podał błędny rok założenia szkoły – według niego miało to miejsce w 1743 r. Faktycznie szkoła została otwarta 1 IX 1740, podczas gdy w 1743 r. rozpoczęto budowę nowej, okazałej siedziby specjalnie dlań przeznaczonej. Sobolewski poprawnie wskazał natomiast rok ukończenia budowy nowego lokum (1754)⁶⁹. Nie pokusił się jednak o dokładniejszy opis funkcjonowania Collegium.

⁶² Ibidem, s. 27, 88.

⁶³ S. Konarski, *De arte bene cogitandi, ad artem dicendi bene, necessaria*, Warszawa 1767, cz. 1–3.

⁶⁴ P. Soboleski, op. cit., s. 89.

⁶⁵ S. Konarski, *O skutecznym rad sposobie, albo o utrzymaniu ordynaryjnych sejmów*, Warszawa 1760–1763, t. 1–4.

⁶⁶ S. Konarski, *O religii poczciwych ludzi*, Warszawa 1769.

⁶⁷ P. Soboleski, op. cit., s. 89.

⁶⁸ Ibidem, s. 89–90.

⁶⁹ J. Michalski, op. cit., s. 472–473.

Podał jedynie, że była to szkoła z internatem dla młodej szlachty, ponadto podkreślił rolę przedstawień teatralnych wystawianych w jej murach. Nie do końca zaś zgodne z rzeczywistością było stwierdzenie, że podobne szkoły Konarski założył w Wilnie oraz we Lwowie. Sobolewski podkreślił ponadto rolę Konarskiego w kwestii zniesienia *liberum veto* zaznaczając, że ta aktywność ściągnęła na pijara nienawiść prowincjonalnej szlachty⁷⁰.

W książce *Poets and poetry of Poland* znalazło się nieco więcej informacji dotyczących życia Konarskiego niż w publikacjach omówionych powyżej, aczkolwiek biogram tu zamieszczony także daleki był od kompletności oraz bezbłędności. Zainteresowani mogli przeczytać, że Konarski w wieku lat 17 wstąpił do zakonu pijarów wbrew życzeniu swych możliwych krewnych. Wkrótce potem został profesorem filozofii w warszawskim kolegium pijarów⁷¹. W roku 1725 za namową swego wuja Tarły⁷², biskupa poznańskiego, udał się do Rzymu, gdzie prowadził wykłady z retoryki oraz historii⁷³. Odnosząc się do pierwszego pobytu Konarskiego w Paryżu, który miał miejsce po zakończeniu włoskiego etapu edukacji, Sobolewski odnotował jego bliską znajomość z francuskim filozofem, pisarzem i poetą Bernardem Fontenellem. Po powrocie do kraju Konarski miał nauczać historii najpierw w Krakowie, a następnie w Rzeszowie⁷⁴. W 1748 r. miał ponownie udać się do Francji, a w czasie tej podróży miał przyjrzeć się funkcjonowaniu najstynniejszych uniwersytetów. Sobolewski bardzo ogólnie informował, iż w roku następnym ksiądz Stanisław został wysłany przez prymasa (Adama) Komorowskiego do Rzymu z ważkim poruczeniem, które wypełnił znakomicie⁷⁵. Sobolewski uznał za zasadne odnotować, że Konarski przyjaźnił się z pierwszoplanowymi postaciami epoki, a na poparcie swych słów wymienił: papieża Benedykta XIV oraz władców Rzeczypospolitej – Augusta II, Augusta III oraz Stanisława Leszczyńskiego, za którym pijar miał się udać do Lotaryngii. Nadmieniał, że Konarski zaskarbił sobie również przychylność króla Francji Ludwika XV, który ofiarował mu stały dopływ gotówki w postaci wpływów z dwóch opactw. Sobolewski podkreślił, że pijar był zupełnie niezainteresowany godnościami i odrzucał oferowaną mu kilkakrotnie infulę biskupią. Na koniec autor *Poets and poetry of Poland* odnotował fakt nadania Konarskiemu przez króla medalu z dewizą *Sapere Auso*⁷⁶.

⁷⁰ P. Soboleski, op. cit., s. 90.

⁷¹ W rzeczywistości Konarski prowadził tam wykłady z retoryki od 1722 roku. Zob. J. Michalski, op. cit., s. 471; J. Nowak-Dłużewski, op. cit., s. 25.

⁷² Chodzi o Jana Joachima.

⁷³ Katedrę wymowy w rzymskim Collegium Nazarenum objął w 1727 r. Zob. J. Michalski, op. cit., s. 471; J. Nowak-Dłużewski, op. cit., s. 28.

⁷⁴ Konarski we wrześniu 1736 r. w Krakowie podjął trud nauczania młodzieży pijarskiej języków nowożytnych oraz nauk politycznych, zaś latem następnego roku został przeniesiony na podobne stanowisko do Rzeszowa. J. Michalski, op. cit., s. 472.

⁷⁵ Chodziło o uzyskanie wsparcia generała pijarów do przełamania oporu prowincjała Walentego Kamińskiego niechętnego reformie szkolnictwa pijarskiego proponowanej przez Konarskiego. Zob. J. Michalski, op. cit., s. 474; J. Nowak-Dłużewski, op. cit., s. 62–64.

⁷⁶ P. Soboleski, op. cit., s. 91.

Jak wynika z powyższej – dość pobieżnej – analizy dziewiętnastowiecznych publikacji anglojęzycznych czytelnik władający tym językiem miał możliwość zetknięcia się z nazwiskiem Stanisława Konarskiego wielokrotnie, zarówno podczas lektury książek, jak i periodyków, tych wydanych na Wyspach Brytyjskich, jak i po drugiej stronie Atlantyku. Wzmianki dotyczące pijara pojawiały się stosunkowo często, jakkolwiek próżno w nich szukać głębszej analizy jego dokonań. Z drugiej strony wydaje się, że na ową głębię nie było zapotrzebowania. Przywołując dokonania Konarskiego zwracano przede wszystkim uwagę na prace reformatorskie w zakresie edukacji oraz na jego osiągnięcia publicystyczne. Konkludując należy stwierdzić, iż w dziewiętnastowiecznych wydawnictwach anglojęzycznych Konarski był przedstawiany jako postać wybitna, wielce zasłużona dla polskiego oświecenia.

Bibliografia

Źródła

- Bentkowski Feliks, *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, Warszawa-Wilno 1814, t. 1.
- Botta Anne C. Lynch, *Hand-book of universal literature, from the best and latest authorities*, Boston 1869.
- Botta Vincenzo, w: *Appleton's Cyclopaedia of American Biography*, ed. J.G. Wilson. J. Fiske, New York 1887, Vol. 1.
- Bourrienne M. Fauvelet de, *Memoirs of Napoleon Bonaparte*, London 1836, Vol. 1–4.
- Bowring John, *Wybór poezji Polskiéy. Specimens of the Polish Poets; with notes and observations on the literature of Poland*, London 1827.
- Burnett George, *View of the present state of Poland*, London 1807.
- Chambers's Encyclopaedia: A dictionary of universal knowledge for the people*, ed. W. & R. Chambers, London 1868, Vol. 7.
- The Columbian Cyclopaedia*, Buffalo 1897, Vol. 24.
- C[ooper] Thompson, Burnett George, w: *Dictionary of National Biography*, ed. L. Stephen, New York–London 1886, Vol. 7.
- Encyclopaedia Americana: A popular dictionary of arts, sciences, literature, history, politics and biography, brought down to the present time; Including a copious collection of original articles in American biography: On the basis of the seventh edition of the German Conversations-Lexicon*, ed. F. Lieber, E. Wigglesworth, T.G. Bradford, Philadelphia 1832, Vol. 10.
- The Encyclopaedia Britannica, or dictionary of arts, sciences, and general literature*, Edinburgh 1859, Vol. 18.
- Fletcher James, *The history of Poland, from the earliest period to the present time*, London 1831.
- “The Foreign Monthly Review and Continental Literary Journal”, London 1839, Vol. 1, No. 2.

- "The Foreign Quarterly Review", London 1843, Vol. 30, No. 60.
- History and present condition of Poland*, "The American Quarterly Register", Vol. 4, No. 2, Nov. 1831, ed. B.B. Edwards, Boston 1832.
- The International Cyclopaedia: A compendium of human knowledge*, H.T. Peck, S.H. Peabody, Ch.F. Richardson, New York 1899, Vol. 11.
- [Jakob-Robinson T.A.L. von], *The historical view or the Slavic language in its various dialects: With special reference to theological literature*, "The Biblical Repository", ed. E. Robinson, Vol. 4, No. 14, 15, Andover-New York 1834.
- Kalusowski Henry, *The Slavi and their literature. Polish literature*, "The American Eclectic: Or, selections from the periodical literature of all foreign countries", Vol. 3, No. 9, New York-Boston-London 1842.
- Konarski Stanisław, *De arte bene cogitandi, ad artem dicendi bene, necessaria*, Warszawa 1767, cz. 1–3.
- Konarski Stanisław, *De emendandis eloquentiae vitiis liber I*, Warszawa (1741).
- Konarski Stanisław, *O skutecznym rad sposobie albo o utrzymaniu ordynaryjnych sejmów*, Warszawa 1760–1763, t. 1–4.
- Koźmian Stanisław, *Literature of the nineteenth century. Poland*, "The Athenaeum", No. 559, London 14 VII 1838.
- Krasinski Valerian, *The Polish question and Panslavism*, London 1855.
- Krasinski Valerian, *Sketch of the religious history of the Slavonic nations*, Edinburgh 1851.
- Lach Szymra Krystyn, *Letters, literary and political, on Poland: Comprising observations on Russia and other Slavonian nations and tribes*, Edinburgh 1823.
- Ogiński Michal Kleofas, *Mémoires de Michel Oginski sur la Pologne et les Polonais, depuis 1788 jusqu'à la fin de 1815*, éd. L.J.B. Chodźko, Paris- Genève 1826–1827, 4 vol.
- The Penny Cyclopædia of the society for the diffusion of useful knowledge*, London 1841, Vol. 22.
- Polish language and literature*, "Virginia Literary Museum and Journal of Belles Lettres, Arts, etc", Vol. 1, No. 43, 7 IV 1830.
- Polish literature*, "The Foreign Quarterly Review", Vol. 25, No. 49, London 1840.
- Polish literature*, "The Foreign Quarterly Review", Vol. 25, No. 49, April 1840, American Edition, New York 1840.
- Report of the Commissioner of Education for the year 1894–95*, Washington 1896, Vol. 1.
- Schlosser Friedrich Christoph, *Geschichte des 18. Jahrhunderts und des 19. bis zum Sturz des französischen Kaiserreichs*, Heidelberg 1823, Bd. 1–2.
- Schlosser Friedrich Christoph, *History of the eighteenth century and of the nineteenth till the overthrow of the French Empire: With the particular reference to mental cultivation and progress*, London 1845, Vol. 6.
- Soboleski Paul, *Poets and poetry of Poland: A collection of Polish verse, Including a short account of the history of Polish poetry, with sixty biographical sketches of Poland's poets and specimens of their composition*, Chicago 1881.

„The Spectator”, No. 189, 11 II 1832.

Talvj [Robinson Therese], *Historical view of the language and literature of the Slavic nations: With a sketch of their popular poetry*, New York 1850.

Volumina Constitutionum, red. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 1996, t. 1: 1493–1549, vol. 1: 1493–1526, s. 10–12.

Volumina legum: leges, statuta, constitutiones et privilegia Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae omniumque provinciarum annexarum, a Comitibus Visliciae anno 1347 celebratis usque ad ultima regni comitia, Warszawa 1732–1739, t. 1–6.

Opracowania

Ajewski Konrad, *Ordynat Stanisław Kostka Zamoyski oczami Anglika widziany*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne”, 2005, Nr 1–2.

Chojnacki Władysław, Zajewski Władysław, Lach Szyrma Krystyn, w: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1971, t. 16.

Kieniewicz Stefan, *Koźmian Stanisław Egbert*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, t. 15.

Klimaszewski Bolesław, Sobolewski Paweł, w: *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa-Kraków 1999–2000, t. 39.

Michalski Jerzy, *Konarski Hieronim*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967–1968, t. 13.

Nowak-Dłużewski Juliusz, *Stanisław Konarski*, Warszawa 1989.

Paszkiewicz M., *Kraśniński Walerian Skorobohaty*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15.

Sokol Stanley S., Mrotek Kissane Sharon F., Abramowicz Alfred L., *The Polish biographical dictionary: Profiles of nearly 900 Poles who have made lasting contributions to world civilization*, Wauconda 1992.

Voigt Irma Elizabeth, *The life and works of Mrs. Therese Robinson (Talvj)*, [Chicago] 1913.

Stanisław Konarski in selected English-language publications of the 19th century

Summary: A review of selected English-language publications of the 19th century indicates that Stanisław Konarski was a familiar figure to the readers of books or periodicals published in English in the British Isles and on the other side of the Atlantic. Printed materials made frequent references to this Piarist monk. Konarski was portrayed as an eminent figure and an honored champion of the Polish Enlightenment. His work as an education reformer and his journalistic achievements attracted the greatest attention. However, very few published reports provided an in-depth analysis of his accomplishments. Evidently, there was little demand for more detailed information about the founder of *Collegium Nobilium*. English-language readers could glean the most exhaustive and reliable information about Konarski from the publications penned by Polish authors, including translations and reprints

of fragments of his works that had been previously published in Polish, as well as the works originally published in English.

Keywords: Stanisław Konarski, the 19th century, English-language publications